

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

Szentgyörgyi Csaba

Narrativitás és metalepszis Mikszáth Kálmán epikájában

című doktori (PhD) értekezésének tézisei

Témavezető:

Dr. Tarjányi Eszter Csc

egyetemi docens

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Vezető: **Dr. Szelestei Nagy László**

Dsc. egyetemi tanár

2017

1. A kutatás előzményei, célkitűzései

Mikszáth Kálmán életműve elemzésekor csatlakozom ahhoz az újabb értelmezési hagyományhoz, amely felülírta a korábbi befogadási paradigmát: nem tekinti többé elavultnak, fő értékét a narrációjában, illetve az irodalmi hagyomány sajátos mikszáthias asszimilálásában fedezi fel, ahogy ezt Barta János a „narratív regény” kategóriájával megfogalmazta. A közel húsz éve kibontakozó újabb (de nem előzmény nélküli) recepció többek közt a narratológia, a metafora elméletéből kiindulva az életmű főbb regényeit, novelláit, elbeszélésköteteit többségét érintette, illetve egyfajta „kánontágítás” jegyében a kisebb terjedelmű műveket is szemre vételezte.

Dolgozatom sem az alkalmazott elméleteivel, sem az eltérő műfajú szövegek kiválasztásával nem jelent újat, inkább a korábbi felismerések elmélyítésének tekinthető. Az első fejezetben azt a problémát vettem fel, hogy úgy tűnik, a Mikszáth-újraolvasás módszertani indoklása hiányzik. Pedig ezáltal jobban megérthetnénk, hogyan illenek bele az anekdotikus narrációjú művek a magyar irodalom folyamatába. Másrészt a paratextualitás elmélete, a metaforaként értett szerep, az irodalomesztétikai, önéletrajzi szempont ugyan megjelenik a közelmúlt recepciójában, de felhasználásuk még alaposabb lehetne. A dolgozatom fontos fogalma a metalepszis: az elemzések a fikció különféle határátlépéseivel szembesítik az olvasót.

2. A követett módszertan

Mikszáth életművét nem egy műfajra, kiemelt problematikára fókuszálva vizsgáltam. A különféle műfajú szövegek minél alaposabb elemzésére törekedtem, emiatt egy-egy szöveg akár több alkalommal is vizsgálat tárgyává vált: a *Beszterce ostromát* és *A szelistyei asszonyokat* a theatrum mundi metaforája és a paratextualitás alapján is, a *Kísértet Lublónnak* az előszavait, utólagos előszavait paratextusként is, és irodalomesztétikai szöveggént is elemzem. *A hályog-kovács* című novellára pedig a dolgozat mind a négy szempontját alkalmaztam, elemzése önálló fejezetbe, a dolgozat végére került.

Az első fejezetben a Mikszáth-újraolvasás okaira kérdezek rá. A korábbi Mikszáth-recepció teljesen kiüresedett azáltal, hogy alaptézisei megmerevedtek: kifogásolták, hogy az életmű elavult világképet tükröz, hiányolták belőle az elvont gondolatiságot, emiatt a regényeinek nem tulajdonítottak átgondolt szerkezetet. A Mikszáth-újraolvasás meglátásait 1998-ban Eisemann György monográfiája összegzi. Bevezetésében részletezi, mit tekint változtatandónak a recepcióban. A felülírás szándékát tükrözi munkamódszere: az egyes fejezetek élén reflektál a hagyományra. Ezzel megtette a szükséges módszertani lépést. Az utóbbi két évtized befogadása abban a tekintetben e monográfia nyomán halad, hogy a felülírandó téziseket teljesen elhagyja, ezáltal a régebbi recepcióhoz képest ellentétes következtetésekre jut. Ezzel vissza is igazolja a monográfia éleslátó célkitűzéseit. De a közelmúlt elemzői gyakorlatának sikere az elméleti indoklást nem pótolja. Csatlakozom ahhoz a meglátáshoz, miszerint a Mikszáth-újraolvasás problémaköre egy nagyobbhoz kapcsolódik: ez a tanulság vonható le az újabb Krúdy-, illetve a Jókai-

receptióból. Gintli Tibor szerint indokolt lenne az anekdotikus narrációjú művek irodalomtörténeti, kritikátörténeti újraértékelése. A gondolatmenet másik pillére Kulcsár Szabó Ernő kutatása, amely a Nyugat „irodalmi programját” a naturalista esztétikával rokonítja. Meglátása illeszkedik Bori Imre, Bodnár György, Kenyeres Zoltán kutatásaihoz, amelyek a Nyugatban a 19. század végi, pozitívista ihletettségű irodalomszemléletét látják folytatódni. Továbbá az „új irodalomban” fölfedezhető Gyulai Pál esztétikai öröksége (a magyar irodalom reflexiótlanságának bírálata), az irodalom hagyományközösségi értelmezése. Vagyis a századforduló modernjeinek, konzervatívjainak az irodalomszemlélete sok tekintetben azonos paradigmába helyezhető, így látja S. Varga Pál, Margócsy István és Kulcsár Szabó Ernő.

A dolgozat három fejezete (III., IV., V.) döntően paratextusokat vizsgál. Ugyan a paratextualitás elmélete, Genette terminológiája a friss Mikszáth-receptióban jelen van, de az elmélet lehetőségei talán kihasználatlanak mondhatók. Kabdebó Tamás már két évtizeddel ezelőtti kis írásában felveti a *Különös házasság* példáján a mikszáthi lábjegyzetek narratológiai jelentőségét. A dolgozat kérdésfelvetése: mennyire választható le a paratextus a fikcionális szövegről. A lábjegyzetek és az előszavak vizsgálata (III. és IV. fejezet) azt demonstrálta, hogy a fiktív szövegek paratextusai a fikció részének, tehát a szöveg részének is tekintendők, bármennyire is az ellentétére következtetne az olvasó. Mindezt egyrészt a *Kísértet Lublón*, *A szelityei asszonyok*, a *Beszterce ostroma* jegyzetei demonstrálták. Másrészt még a nem a saját művekhez szóló, allográf előszavak sem tekinthetők a fikciótól elválaszthatónak. Végül Mikszáth saját műveihez szóló (auktoriális) előszavai végképp a fikcióhoz kötődnek: az adott regény

ajánlásán túl irodalomesztétikai értekezésként is felfoghatók, metaforái a görög tekhné fogalmát elevenítik fel, illetve Arisztotelésznek a történelmet és irodalmat megkülönböztető definícióját. Ehhez a korpuszhoz sorolható a *Kísértet Lublón*, a *Beszterce ostroma* utólagos előszavai, illetve önálló szövegek, mint az *Idegen bőrök*. A következetesség jele, hogy az életmű majd minden szakaszában található irodalomesztétikai reflexió, tehát egy nagyobb szövegtörzs meghatározása és elemzése lehetséges, dolgozatommal erre csak felhívni tudtam a figyelmet. A paratextualitást Gerard Genette terminológiája alapján alkalmazom. Segítségemre volt Gerhard Stang műve a fikció és a paratextus viszonyát illetően, az előszavaknál Anette Retsch, Hans Ehrenzeller művei, Ernst Robert Curtius könyvének vonatkozó részei, a *Kísértet Lublón* elemzésénél Tihanyi Katalin tanulmánya. A V. (irodalomesztétikai) fejezethez Michael Scheffel könyvét és Baranyai Zsolt, valamint Hans Blumenberg írásait használtam fel.

A VI. fejezetben a metafora szerteágazó kutatásaiból csak a theatrum mundi szövegalkotó hatását vizsgálom. Hans Blumenberg abszolút metaforaként értelmezi azokat, amelyek nem alakíthatók át fogalommal, de mégis a (filozófiai) gondolkodás elhagyhatatlan eszközei. Tulajdonképpen a klasszikus metafizika főbb területeit értelmezik. A theatrum mundi metaforája nem a megismerést, hanem az egyén boldogulási lehetőségeit kutatja: hogyan képes az egyén a szerepében önmagát megvalósítani. Eredete Platónig vezethető vissza, virágkora a reneszánsz és barokk idejére tehető, a reneszánsz színház (Shakespeare, Calderón) ezen a gondolaton alapult, emiatt Martin Euringer szerint érdemes a szerep metaforáját a „gondolkodás egyik paradigmájaként” értelmezni. A theatrum mundi egyik formája a középkorból eredő karnevál. A karneváli szerep felöltése a

világkép és társadalom statikus normarendszerét fordítja fel, Bahtyin szerint egyfajta „ellenvilágot” teremtve, alkalmat adva az individuum önreflexiójára. A normasértő szerepváltás Goffman szerepeltávolításának feleltethető meg. Tehát a szerepcseréken alapuló *A szelistyei asszonyok* és a *Farkas a Verhovinán* karneváli regénynek tarthatók: az egyént uralkodói szerepben bemutatva, felnagyítva mutatják be az önmegvalósítás konfliktusait. Továbbá a *Farkas a Verhovinán* párhuzamba illik Machiavelli *A fejedelem* című művével. A *Beszterce ostroma* a shakespeare-i tragédiákkal rokonítható: a sikeres önmegvalósítást bukásra ítéltnek tartja. Ehhez a fejezethez felhasználtam Ralf Konersmann, Mezger Werner tanulmányát, illetve Ernst Robert Curtius művét, Hans Blumenberg abszolút metaforájának elméletét, és a kapcsolódó értelmezéseket Ina Horn, Stephanie Waldow és Thomas Rentsch tollából.

A VII. fejezetben az önéletrajziség és a mikszáthi élőbeszédszerűség kapcsolatát vizsgálom: az auktorialis narrátor hangsúlyozottan az irodalmon keresztül mutatja be a szerzőt, akivel azonosítja magát, emiatt az autofikción belül az auto-hiperfikció körébe sorolhatók ezek a szövegek. (A terminust Tegye Gyabriella alkotta Genette hipertextualitás fogalma alapján.) Ilyen például a *Kísértet Lublón* két utólagos előszava, amelyek a szerző családi élete felől tekintenek a műre, elvontabban az irodalomra, vagy *A hályog-kovács* című novella, amely párhuzamba illeszthető *Az én Kritikusom* című novellával. Ez utóbbit elemzem a fejezetben.

Az utolsó fejezet *A hályog-kovács* című novella elemzése. A novella olvasható kitérő előszóként (paraleipszisz), illetve nem létező könyv előszavaként, mint Swift *Hordómeséje*, Carlyle *Sartor Resartusa*. A novella lábjegyzete is vizsgálendő, amely – hasonlóan regények jegyzeteihez – a

fiktív szöveg fontos kelléke. Tekinthető a novella auto-hiperfikciónak is. Az önéletrajzi réteg (itt is) fikciót takar: erre hívja fel a figyelmet a narrátor kizárólag irodalmi, illetve saját művein keresztül bemutatása. Továbbá értelmezhető alkotói módszert kifejtő ars poetica szöveggé is. A novella metaforikussága a legszembeűnőbb. Karácsony Sándor nyomán Hajdu Péter kiemeli az életmű exempláris jellegét. Az érvként szolgáló exemplum e novella szövegét is formálja: általa klasszikusan bizonyító szöveggé válik. Továbbá a látás motívuma a tudás egyik formáját értelmező metafora, amelyen keresztül a novella kapcsolatba lép a János evangéliummal, továbbá a szophia/phronésisz fogalompárjával.

A novella elemzésében mind a négy elméleti szempont érvényesül, emiatt a dolgozat utolsó fejezeteként a gondolati ív zárókövének tekinthető. Ehhez a fejezethez többek közt Érfalvy Livia és Józsa István írásait használtam fel.

3. A kutatás eredményei

A Mikszáth-újravizsgálás vizsgálatának végkövetkeztetése, hogy az életmű recepcióját majd száz évig a realista poétikát ideálnak tekintő esztétika határozta meg, a hermeneutikai alapvetését a pozitívizmus befolyásolta, mint ezt Mikszáth történelmi tárgyú regényeivel szembeni elvárás tanúsította (Péterfy *Beszélő köntös* értelmezése). Ezek után érthető, hogy ennek az olvasási stratégiának a többértelműséget megengedő, „duplafedelű”, képies-exempláris Mikszáth-szövegek miért nem nyitak meg. (A múlt század elején kivétel Rubinyi Mózes 1917-es Mikszáth-monográfiája.)

Eredménynek mondható, ha az érdeklődés perifériájára eső szövegeket az életmű befogadásának összefüggéshálójához sikerül kapcsolni, vagy új megvilágításba helyezni. A különféle elméleti megközelítések e célt szolgálták. Az önéletrajziség, autohiperfikcionalitás összefüggései nemcsak *Az én Kritikusom* című novellára alkalmazható, hanem a családi tematikájú művekre is. A *theatrum mundi* metaforája elmélyítette a korábbi felismeréseket: mint ahogy például Fábri Anna, Hász-Fehér Katalin megjegyzi, az egész életmű jellemző motívuma a szerepjátszás, amelynek feltétlenül elvontabb üzenetet kell tulajdonítanunk. Ugyanígy a paratextualitás is a szövegek fikcionalitásának feltárásában segíthettek. Ennek megfelelően a *Farkas a Verhovinán*, *A szelistyei asszonyok* a paratextualitás és a *theatrum mundi* metafora alapján olvasva párhuzamba állítható az életmű leginkább központi tartott műveivel: a *Beszterce ostromával*, *A fekete várossal* (a hatalom és a szerep kérdését illetően), illetve hangsúlyosan reflektálnak a narratívának tekinthető történetírásra, ami a mikszáthi életmű egyik fontos motívuma.

Az irodalomesztétika és az előszavak kapcsolata nem véletlen: Mikszáth esztétikai nézeteit többek közt regényei paratextusaiban fedezhetjük fel. A recepció e metaforikus szövegekre sokáig nem volt nyitott, továbbá a gondolatiság hiányának tézise mint előfeltevés egyszerűen kizárta annak lehetőségét, hogy az életműben bármilyen elvont gondolatot találjon. E vizsgálat azért bizonyult kivált hasznosnak, mert ezzel sikerült visszaigazolni Kosztolányi Dezső megérzését, amely szerint Mikszáth írásművészete feltétlenül esztétikai reflexióból eredeztethető. Ezt a megérzést csak erősíthetik az arisztotelészi esztétika, a görög tekhné és Mikszáth szövegei között felfedezhető kapcsolatok.

A hályog-kovács című novella szintén nem állt a recepció homlokterében, sőt a korábbi recepció a Mikszáth-életmű negatívumainak esszenciális vallomásaként olvasta. Az újabb recepció ellentétes következtetésre jut: a novella exempluma, a látás mint a tudás metaforája, az autohiperfikcionalitása révén a művészeti alkotói munka mintaszövegeként olvassa. A novella újabb tanúbizonyság Kosztolányi meglátására, miszerint Mikszáth „szerény maszkkal takarja okosságát”.

A dolgozatom célja Mikszáth szövegeinek minél alaposabb elemzése volt, hogy megmutatkozzék az életmű sajátossága. Remélhetőleg ez a célkitűzés megvalósult, és a kutatásom talán továbbiak segédanyaga lehet.

A témában végzett publikációs tevékenység

1. A magyar irodalmi modernség és a korszakváltás gondolata: Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Kosztolányi Dezső és Ady Endre Mikszáth-recepciója = *Babits és kortársai*, szerk, MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Budapest, Napkút, 2015, 57-67.
2. *Mikszáth narratív lábjegyzetei*, Palócföld, 2014/4, 75-84.
3. *A soknyelvűség, megértés, műfaj Mikszáth Kálmán Kísértet Lublón című regényében* = *Kommunikációs kultúra és transzlingvisztika Európában: 2011. május 27-28.*, 4. Marosvásárhely / *Cultura comunicationala si relatii translingvistice in Europa: 27-28 mai 2011*, Targu-Mures, szerk, PLETL Rita, IMRE Attila, Kolozsvár, Scientia, 2012, 49-59.
4. *Anekdota és viszonylagosság (Világlátások Mikszáth A hályog-kovács című novellájában)* = *Interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*, szerk, ALABÁN Ferenc, Budapest, Hungarovox, 2010, 51-61.

Konferenciaelőadások

1. *A magyar irodalmi modernség és a korszakváltás gondolata (A Nyugat Mikszáth-recepciója)*. Elhangzott a *Babits és kortársai* című konferencián, a PPKÉ Btk Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézményének szervezésében, Piliscsabán, 2012. november 14-én.

2. *A soknyelvűség, megértés, műfaj Mikszáth Kálmán Kísértet Lublón című regényében*. Elhangzott a *Kommunikációs kultúra és transzlingvisztika Európában*, című, a Sapientia Egyetem, Marosvásárhely, által rendezett nemzetközi konferencián, 2011. május 27-28-án.

3. *Anekdota és viszonylagosság (Világlatások Mikszáth A hályog-kovács című novellájában)*. Elhangzott a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem által rendezett *Interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán művében* című nemzetközi konferencián, 2010. május 26-án.